

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОМБІНОВАНИХ СПОСОБІВ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ**GENERAL CHARACTERISTICS OF COMBINED METHODS OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION**

Дутко А.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

У статті дано загальну характеристику комбінованих способів альтернативного вирішення спорів. Автор наводить види комбінованих способів альтернативного вирішення спорів, технологію вирішення спору за допомогою цих способів. Аналізуються особливості та методи комбінованих способів альтернативного вирішення спорів.

У сучасних умовах оновлення сфери альтернативного правосуддя, його розвиток з урахуванням назрілих вимог економічного та соціального життя, досвіду інших держав є не тільки необхідним, але і можливим. До такого висновку приводить наявність таких передумов, що об'єктивно існують у нашій країні: недоліки правосуддя; усвідомлення потреби в створенні альтернативної системи вирішення спорів; наявність теоретичних розробок в досліджуваній сфері; тенденції законодавства, пов'язані з розвитком альтернативних форм і вдосконаленням судочинства.

У статті зазначається, що альтернативні способи вирішення спорів поділяються на самостійні (основні) форми (до яких належать: переговори (negotiation), посередництво (mediation), третейський суд (arbitration)); та комбіновані форми, що поєднують в різних варіантах елементи основних процедур («мед-арб», «міні-суд», «незалежний висновок експерта» та ін.). Різноманіття та особливість спорів, що у виникають у суспільних відносинах, зумовили появу такого широкого спектра методів їх вирішення, адже суспільство прагне до мирного співіснування та ефективного співробітництва. Саме тому альтернативні методи вирішення спорів часто застосовують у комбінованих формах з метою відповідності інтересам сторін.

Робиться висновок, що система альтернативних способів вирішення спорів, в тому числі комбінованих, має тенденції та широкі перспективи для подальшого розвитку та виокремлюються напрями в розвитку альтернативних способів вирішення спорів та можливості їх використання у цивільному та господарському судочинстві.

Ключові слова: правовий спір, альтернативні способи вирішення спорів, комбіновані способи альтернативного вирішення спорів, медіація, переговори, цивільний процес, господарський процес.

The article gives a general description of combined methods of alternative dispute resolution. The author presents the types of combined methods of alternative dispute resolution, the technology of dispute resolution using these methods. The features and methods of combined methods of alternative dispute resolution are analyzed.

In modern conditions, renewal of the field of alternative justice, its development taking into account the mature demands of economic and social life, the experience of other states is not only necessary, but also possible. This conclusion is led by the presence of the following prerequisites that objectively exist in our country: deficiencies in justice; awareness of the need to create an alternative dispute resolution system; availability of theoretical developments in the researched field; trends in legislation related to the development of alternative forms and improvement of the judiciary.

The article notes that alternative dispute resolution methods are divided into independent (main) forms (which include: negotiation, mediation, arbitration); and combined forms combining elements of the main procedures in different versions («med-arb», «mini-court», «independent opinion of an expert», etc.). The variety and specificity of disputes that arise in social relations led to the emergence of such a wide range of methods for their resolution, because society strives for peaceful coexistence and effective cooperation. That is why alternative dispute resolution methods are often used in combined forms in order to meet the interests of the parties.

It is concluded that the system of alternative methods of dispute resolution, including combined ones, has trends and broad prospects for further development, and the directions in the development of alternative methods of dispute resolution and the possibility of their use in civil and commercial litigation are highlighted.

Key words: legal dispute, alternative methods of dispute resolution, combined methods of alternative dispute resolution, mediation, negotiations, civil process, economic process.

Вступ. Спори виникають між людьми незалежно від того, до якої правової системи належить їх держава. Пошуки виходу з конфліктної ситуації також природні для особи. Її прагнення до врегулювання спору мирним шляхом має заохочуватися державою і забезпечуватися шляхом встановлення правомірних доступних і простих процедур, якими є альтернативні способи вирішення спорів (далі – АВС).

Традиційно захист порушених прав і охоронюваних законом інтересів здійснюється судами, які створюються і фінансуються державою. Проте, звернення до судової форми захисту права не завжди потрібно і не завжди доцільно, зокрема, в тих спорах, які виникають у сфері цивільно-правових, господарсько-правових відносин. Рівноправні учасники цих відносин мають можливість самі врегулювати спір або використовувати крім судової форми інші процедури.

Але сьогоднішнє правосуддя при багатьох очевидних перевагах має і ряд недоліків: велика завантаженість судів, тривалість і складність судочинства, значні судові

витрати, гласність судового розгляду може призводити до розголошення конфіденційної інформації. Критерії справедливості вирішення спору знаходяться в юридичній площині і не завжди співпадають з уявленнями про справедливість людей, які не мають юридичних знань, тому часто рішення суду залишає негативну реакцію у сторін, в результаті спір припиняється владним рішенням суду, але не вичерпується, в зв'язку з чим судові рішення не виконуються.

Стан дослідження. Альтернативні способи вирішення спорів та їх характеристика були предметами наукових досліджень таких вчених, як Н. Бондаренко-Зелінська, О. Брижинський, У. Воробель, Д. Давиденко, С. Довгунік, В. Дручко та інших, але дослідження саме комбінованих способів не носили системного характеру.

Метою статті є загальна характеристика комбінованих способів альтернативного вирішення спорів – їх видів, особливостей, методів та технології врегулювання.

Виклад основного матеріалу. У даний час комбіновані форми вирішення спорів досить широко

застосовуються в американській правовій системі. Вони виникли як альтернатива цивільного судочинства, яке, незважаючи на його значимість для суспільства в цілому, є дорогим, формальним, тривалим і складним для учасників спору. Необхідність пошуку інших методів – більш простих, економічних, швидких і ефективних – привела до створення «неформального правосуддя» для вирішення правових конфліктів. Виникнувши як інструмент процесуальних перетворень, як спосіб подолання кризової ситуації в правосудді, альтернативні процедури поступово перетворилися в невід'ємну частину американської правової системи.

Проте, різноманітні АВС існують і застосовуються не лише в США, але і в інших державах поряд з традиційним цивільним судочинством. Вони не замінюють правосуддя і не позбавляють заінтересованих осіб конституційного права на судовий захист. Навпаки, надають їм можливість вибору між державною і недержавними формами вирішення цивільно-правових спорів, дозволяють сторонам самим вирішувати, яка процедура найкращим чином відповідає характеру конфлікту.

Процедури примирення можна визначити як процедури, що вибрані або встановлені учасниками спору на основі відповідних угод і спрямовані на врегулювання правових конфліктів, що здійснюються без залучення державних органів та не суперечать чинному законодавству [1, с. 130].

У країнах, що відносяться до континентальної системи права, також розширюється використання несудових форм вирішення спорів. У «Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи з питань доступу до правосуддя та забезпечення його більшої ефективності та справедливості» вказується на необхідність вжиття заходів щодо полегшення або заохочення, де це доречно, примирення сторін або дружнього врегулювання спору до прийняття його до провадження суду або ж в ході розгляду.

Потреба в альтернативних формах вирішення спорів обумовлена взаємопов'язаними факторами: розширенням диспозитивної сфери правового регулювання і збільшенням кількості цивільно- та господарсько-правових спорів, що надходять до судів. Вона також підтверджується розширенням практики застосування приватних несудових процедур; тенденціями цивільного, господарського процесуального законодавства в напрямку розвитку норм, що регламентують примирення сторін; станом законопроектних робіт; ступенем теоретичних розробок в досліджуваній сфері.

В Україні форми АВС існують у різних варіантах. Можна виділити такі: процедуру медіації, третейський суд, комерційний арбітраж, комісії по трудових спорах, досудове врегулювання спорів. Виникнення різноманітних процедур відображає потребу в удосконаленні альтернативної системи, в пошуку найбільш придатних форм для вирішення кожного спору. Гнучкість альтернативних процедур допускає також можливість запозичення тих чи інших елементів, їх комбінування стосовно до потреб інших правових систем.

У світовій практиці використовується достатня кількість АВС, називають близько 20 різних форм АВС, серед яких можна виділити такі процедури, як: експертна оцінка (expert determination), переговори, переговори з участю посередника (facilitated negotiation або facilitation), примирення (conciliation), посередництво (mediation), посередництво-арбітраж (med-arb), незалежне вирішення (adjudication), мініпроцес (mini-trial), встановлення обставин (fact finding), комісії щодо розгляду спорів (dispute review boards), приватний суд (private judging), попередня незалежна оцінка (early neutral evaluation), «суд з багатьма дверима» (multi-door courthouse), досудова нарада щодо врегулювання спору (settlement conference), спрощений суд присяжних (summary jury trial) та інші [2, с. 392-395].

АВС поділяються на самостійні (основні) форми (до яких належать: переговори (*negotiation*), посередництво (*mediation*), третейський суд (*arbitration*); та комбіновані форми, що поєднують в різних варіантах елементи основних процедур («мед-арб», «міні-суд», «незалежний висновок експерта» та ін.). Різноманітність та особливість висновок експерта» та ін.). Різноманітність та особливість спорів, що у виникають у суспільних відносинах, зумовили появу такого широкого спектра методів їх вирішення, адже суспільство прагне до мирного співіснування та ефективного співробітництва. Саме тому альтернативні методи вирішення спорів часто застосовують у гібридних формах з метою відповідності інтересам сторін.

Під комбінованими способами АВС розуміється сукупність різноманітних правомірних процедур, що не відносяться до традиційного судового розгляду і є «гібридними» по відношенню до інших способів АВС.

Щодо характеристики комбінованих способів, то можна навести такі:

- мед-арб (посередництво – третейський суд) – означає урегулювання спору за допомогою посередника-арбітра, який у разі недосягнення сторонами уповноважений вирішити спір в порядку арбітражу;

- «міні-суд» або «міні-процес», цей спосіб широко застосовується для урегулювання комерційних спорів і отримав свою назву від зовнішньої схожості з судовою процедурою та являє собою урегулювання спору з участю керівників корпорацій, юристів і третіх незалежних осіб, які очолюють слухання справи;

- незалежна експертиза щодо встановлення фактичних обставин справ – процедура досягнення сторонами угоди на підставі висновку кваліфікованого спеціаліста, який вивчив справу з точки зору фактичного складу;

- омбудсмен – врегулювання спорів, пов'язаних з недоліками в діяльності державних агентств та приватних організацій, офіційно уповноваженою особою, яка розслідує обставини справи на підставі скарг захищених осіб. Варто з цього приводу зауважити, що стаття 387 Розділу V Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [3] визначила зобов'язання України адаптувати законодавство ЄС з метою створення повноцінної функціонуючої ринкової економіки та задля стимулювання торгівлі, а також для комплексного застосування ефективних правил та методик у сфері законодавства щодо заснування та діяльності компаній, корпоративного управління та щодо бухгалтерського обліку та аудиту. На жаль, Проект Закону України від 22.02.2018 № 8055 «Про установа фінансового омбудсмена» [4], який покликаний був сприяти вибудовуванню ефективного діалогу між фінансовими установами та їх клієнтами, був відкликаний;

- приватна судова система або суддя «напрокат», що забезпечує вирішення спорів з допомогою суддів, що пішли у відставку за досить високу плату, які мають повноваження не тільки примирити сторони, але і винести обов'язкове для них рішення [2, с. 392-395]. Усі ці способи об'єднує те, що вони засновані на угоді сторін (як про порядок, структуру їх проведення, так і про очікувану юридичну силу результату), укладені сторонами добровільно і конфіденційно. Погоджуємося, що кожен з цих механізмів має певну структуру, побудовану таким чином, щоб сторони змогли прийти до результату найбільш ефективним і найменшим витратним (як з точки зору фінансів і часу, так і з точки зору раціонального використання людських ресурсів) шляхом [5, с. 36-41].

Комбіновані способи АВС мають свою технологію вирішення правового спору тобто систему методів і правил поетапної діяльності, яка спрямована на вирішення спору і саму сукупність альтернативних форм вирішення спору з певною послідовністю їх застосування. В цілому процес комбінованого АВС можна розділити на такі стадії:

1) підготовча стадія (діагностика спору, прогнозування його розвитку і наслідків, вивчення позицій сторін, вибір способу вирішення спору – виявлення і осмислення позицій, точок зору сторін; уточнення власної позиції і позиції опонента, яка б не суперечила правовим нормам);

2) обговорення, в ході якого сторони прагнуть реалізувати власні позиції, обґрунтування висунутих пропозицій;

3) узгодження позицій, розробка варіантів в досягненні угоди;

4) остаточні підсумки: оформлення договору, протоколу про наміри, а за бажанням сторін – у формі правового документа, перевірка його на відповідність правовим нормам. При цьому необхідно створити типові положення рекомендаційного характеру, які регламентували б проведення сторонами переговорів або врегулювання спору за участю посередника, що буде стимулювати більш широке їх використання.

Комбіновані способи АВС поділяються на дві групи в залежності від характеру результату, тобто від обов'язковості рішень: рішення остаточне чи рішення має рекомендаційний характер.

До *особливостей* комбінованих способів АВС належать:

обов'язкова наявність спору про право або законний інтерес сторін;

приватний (недержавний) характер застосування комбінованих способів АВС;

юридична рівність сторін та осіб, які сприяють вирішенню спору;

договірний характер правовідносин у сфері АВС (застосування способів АВС на підставі укладених процесуальних угод (арбітражна угода, медіаційна угода і таке інше);

самостійне, за загальним правилом обрання осіб, що сприяють вирішенню спору (арбітрів, третейських суддів, медіаторів, посередників, експертів тощо);

розповсюдження дії актів застосування АВС лише на сторони;

процесуальна спрямованість (мета) способів АВС, що пов'язана зі зняттям правової невизначеності й встановленням (визначенням) матеріальних прав;

переважання диспозитивного методу у процесі використання способів АВС;

добровільність виконання сторонами актів застосування способів АВС (угод про врегулювання спорів тощо);

відсутність, за загальним правилом, у «межах» АВС можливості примусового виконання [6].

При вирішенні проблеми класифікації методів комбінованих способів АВС слід зазначити, що вони мають умовний характер і поділяються на такі:

а) методи, засновані на елементах консенсуально-примирних процедур, спрямованих на досягнення угоди між сторонами (посередництво, фасилітація, mini-trial);

б) методи, які об'єднують елементи судового розгляду (med-arb, arb-med, private judging, омбудсмен);

в) методи, пов'язані з неупередженою думкою щодо спору (summary jury trial, expert determination, fact-finding);

г) методи, що спрямовані на запобігання виникнення можливих розбіжностей та непорозумінь (partnering, dispute review boards) [7, с. 13-20].

Погоджуємося, що до комбінованих способів АВС слід ставитися як до системи, яка існує паралельно з офіційним правосуддям. Судова процедура має застосовуватися лише тоді, коли це дійсно необхідно або коли інші, альтернативні, методи виявилися безуспішними. АВС не замінює і не може замінити правосуддя, не заступає і не повинно переорганізувати доступ до нього, не конкурує з ним [8].

Комбіновані способи АВС можна охарактеризувати як м'які і цивілізовані методи. Сторони їх використовують добровільно. Такі несудові форми вирішення цивільно-правових спорів функціонують і розвиваються за рахунок самих учасників спору і не потребують витрат на їх утримання.

Як зазначає Т. Подковенко «у сучасних умовах реформування системи судочинства введення примирних процедур як одного з пріоритетних напрямків існуючих механізмів вирішення правових спорів і захисту порушених суб'єктивних прав і свобод може стати інноваційним та дієвим для вітчизняного правосуддя. У даний час в Україні вслід за загальносвітовою тенденцією спостерігається підвищений інтерес до альтернативних форм врегулювання правових спорів як можливості зниження навантаження на суди та вирішення таких спорів, в яких досягати згоди юридичними засобами вдається не завжди (етнічних, релігійних, сімейних та інших)» [9, с. 36-41].

Висновки. Невикористання в нашій країні результативних процедур альтернативного врегулювання і вирішення правових спорів можна пояснити специфічними умовами, де жодне нововведення в правовій сфері не приживається без прямої вказівки закону, незнанням суті та ефективності даних процедур заінтересованими особами (сторонами, представниками державних органів, широкої юридичної громадськості).

Напрямами в розвитку АВС, у тому числі комбінованих мають бути наступні:

по-перше, в рамках правового навчання необхідно включити в освітню програму дисципліни, спрямовані на вивчення АВС;

по-друге, важливо розгорнути на державному рівні правове інформування населення про можливості АВС;

по-третє, слід орієнтувати правоохоронні органи, правозахисні організації на організацію правової практики з АВС;

по-четверте, створити курси з підвищення кваліфікації юристів-практиків в галузі АВС, з підготовки професійних посередників (медіаторів) і арбітрів;

по-п'яте, удосконалювати нормативне регулювання питань АВС;

по-шосте, створити центри врегулювання спорів.

Щодо можливостей використання АВС в цивільному та господарському судочинстві пропонуємо подальшу теоретичну розробку інституту примирення сторін на основі наступних принципів: визначення в процесуальних кодексах досудового врегулювання спору як попереднього, самостійного етапу, що передує стадії судового розгляду; створення сприятливих процесуальних умов для сторін (швидкість, гнучкість і неформальність примирних процедур); встановлення матеріальної зацікавленості для сторін у вирішенні спору до початку судового розгляду (часткове або повне повернення судового збору); встановлення автоматичного переходу справи в стадію судового розгляду без будь-яких додаткових обтяжень для сторін в тому випадку, якщо примирні процедури не мали успіху; заборона використання інформації про взаємні поступки сторін, зроблені в ході примирення, як докази визнання фактів при подальшому розгляді справи.

АВС слід розглядати не як окремі механізми, а як сукупність елементів, що становлять альтернативну систему вирішення правових спорів загалом. Ця система має тенденцію та широкі перспективи до подальшого розвитку, адже мета будь-якої альтернативної процедури – врегулювання та вирішення правового спору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козирева В. П., Гаврилшин А.П. Процедури примирення при вирішенні господарських спорів. *Юридичний вісник*. 2015. № 3(36). С. 129 –133.

2. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О., Юркевич Ю. М.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. ВербиСидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015 / М-во закордонних справ України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 17.01.2022).
4. Проект Закону України від 22.02.2018 № 8055 «Про установу фінансового омбудсмена URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63512 (дата звернення 20.10.2022)
5. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (13). 2018. С. 36-41
6. Міжнародне приватне право: підручник URL: https://pidru4niki.com/1513061656836/pravo/alternativne_virishennya_sporiv (дата звернення 20.10.2022)
7. Błaszczak Łukasz Mediacja a inne alternatywne formy rozwiązywania sporów (wybrane zagadnienia). *Kwartalnik ADR*. 2012. № 2 (18). S. 13–20.
8. Альтернативні методи захисту прав URL: <http://services.svdevelopment.com/ua-lawyer-sud-alternativa.html> (дата звернення 20.10.2022)